

Повернувшись зі станції, Ласнов приніс новину, що Копові прийшов пакунок. Ласнов щоранку ходив до одеського потяга з думкою дещо виторгувати в солдатів. Попервах він було вимінював у них шкарпетки, сахарин, сало, сірники, кремінці до запальничок за масло та олію — і мав на тому чималий зиск, як не раз буває в торзі-мінянці. Одначе згодом виробився певний курс, і тоді стали запекло торгуватися за гроші — за ті гроші, що, відколи німцям не таланило з війною, дедалі більше тратили ціну. До того ж не стало масла на обмін, не стало олії і давно вже не бачено шматків ситого сала, що за них колись можна було виміняти двоспальні французькі матраци. Торг став важкою, прикрою, виснажливою справою, а надто відколи військо почало зневажати свої власні гроші. Солдати реготалися, як Ласнов, бувало, біг уздовж потяга з па— кою грошей у жмені і на одиоманітній пронизливій ноті гукав у відчинені вікна:

— Беру все за найдорожчу ціну! Все за найдорожчу ціну!

Тільки вряди-годи траплявся новобранець, що, сквапившись на гроші, збував із себе шинелю чи спідню сорочку. І вже зовсім рідко якого дня Ласнову випадало вторгувати вартнішу річ: револьвера, годинника чи бінокля, і торг той був такий довгий, що кінець кінцем довелося давати хабара начальникові станції, щоб він загаював потяг на зупинці, поки Ласнов не дійде згоди. Спершу за одну хвилину того гаяння треба було платити марку, але зажерливий, ласий випити начальник станції давно підняв таксу до шести марок...

Та цього ранку навіть не дійшлося до торгу. Уздовж потяга снував польовий жандарм, він звірив із своїм ручним кишеньковий годинник начальника станції і люто визвірився на обдертого хлоп'яка, що шастав біля вагонів, шукаючи недокурків. Одначе солдати давно вже не викидали жодного недокурка; вони легенько струшували з них чорний попілець і, мов якусь коштовність, ховали знову до кисетів; дуже ощадні стали вони й з хлібом, і коли той самий хлоп'як, так і не знайшовши бодай мізерного недокурка, кинувся вздовж потяга з простягненою

рукою і жалісливо, мов справжній жебрак, заквилив: "Хліба, дайте хліба, братики!" — він заробив лишень стусана од жандарма. Вже аж як потяг рушив, хлопець метнувся до муру, і під ноги йому впало щось загорнене в папір. Там був кусень хліба та яблуко. Хлопець осміхнувся, як Ласнов ішов повз нього у вокзал. Там було порожньо й зимно. Ласнов вийшов на перон і нерішуче зупинився. Йому враз видалося, що потяг ще тільки має прибути: надто вже швидко, надто вчасно він від'їхав; але іржавий брязкіт буферів чувся вже вдалині, і гудок котився далі, до наступної зупинки.

Ласнов здригнувся з несподіванки, коли чиясь рука лягла йому на плече,— для начальника станції вона була надто вже легенька; виявилось, то рука хлопця, що простягав Ласнову надгризене яблуко й мурчав:

— Яблучко кисленьке, ой, кисленьке, а скільки ви дасте мені за оццо?

Він добув з лівої кишені щіточку до зубів із червоним держальцем і подав її Ласнову. Ласнов несамохіть розтулив рота і вказівним пальцем провів по своїх міцних зубах, що взялися легеньким мохом, потому, ніби опам'ятавшись, взяв у хлопця з рук щіточку й заходився її розглядати: червоне держальце просвічувало, щетинки були білі й цупкі.

— Гарненький був би вашій жінці подарунок на Різдво,— сказав хлопець,— у неї ж такі білі зуби.

— Ти, бейбасе,— стиха озвався Ласнов,— тобі що за клопіт до зубів моєї жінки?

— Або дітям,— провадив хлопець.— Могли б собі дивитися крізь держальце, отак-о.

Він узяв щіточку в Ласнова, підніс до очей, навів по черзі на Ласнова, на вокзал, дерева, на розбиту цукроварню і знову простяг Ласнову.

— Ось погляньте,— сказав хлопець.— Побачите, як гарно.

Ласнов узяв щіточку й наставив до очей; у держальці все виходило спотворене: вокзал скидався на довгу повітку, дерева — на обскубані мітли, хлопець обличчя вийшло скривлене в пласку гримасу, а яблуко в його руці схоже було на червонясту губку. Ласнов оддав щіточку хлопцеві.

— Так,— промовив він,— справді гарно.

— Десять,— сказав хлопець.

— Дві.

— Ні,— скрикнув хлопець плаксиво,— ні, вона ж така гарна!

Ласнов одвернувся.

— Ну, дайте хоч п'ять.

— Гаразд,— сказав Ласнов,— гаразд, я дам тобі п'ять.

Він узяв щіточку, дав хлопцеві банкноту. Хлопець метнувся назад у вокзал, і за мить Ласнов крізь вікно побачив, як він загарливо розгрібає палицею попіл у грубці, шукаючи недокурків; сіра хмарина порохи здіймалась догори, а хлопець щось курникав собі під ніс на тій самій плаксивій монотонній ноті, чого Ласнов не міг розчути.

Начальник станції підійшов ту мить, як Ласнов, таки не втримавшись, вирішив закурити і, висипавши на долоню свій припас тютюну, вибирав із курива крихти.

— Еге,— сказав начальник станції,— бачу, що тут стане на двох.

Він, не питаючи дозволу, взяв у Ласнова з жмені тютюну, і, запаливши цигарки, вони обоє якийсь час мовчки стояли під вокзалом і дивилися на базарний майдан, заставлений будками, рундуками та брудними ятками; усе те було тьмяної, рудавої або сірої барви; навіть дитяча карусель не вирізнялася яснішим кольором.

— Моїм малим,— перший озвався начальник станції,— колись були подарували розмалюйки. Там на одній сторінці були готові малюнки, кольорові, а на другій — лише обриси, що їх треба розмальовувати самому. Тільки що в хаті не було ні фарб, ні кольорових олівців, то дітлахи замалювали все моїм чорним олівцем. Щоразу мені те пригадується, коли бачу оцей наш базар. Так ніби й на нього не знайшлося в світі барв, самий лише чорний олівець — усе таке сіре, брудне...

— Еге,— мовив Ласнов,— життя... Заробити ні на чому. Ото тільки й є їстівного, що кукурудзяні коржі в Рухева, а ти ж знаєш, як він їх штампує.

— Атож,— підхопив начальник станції,— згнітить сиру кукурудзу, а тоді намастить підфарбованою олією, щоб думали, ніби вони в олії печені.

— Ну, що ж,— сказав Ласнов,— піду поміркую, чи не знайду якої ради.

— Як побачиш Копа, то скажи, що йому прийшов пакунок.

— Пакунок? А з чим?

— Не знаю. З Одеси. Я пошлю його Копові на своїй тачці. З отим хлоп'яком. То перекажеш?

— Перекажу,— мовив Ласнов.

Переходячи базар, він раз у раз оглядався на вокзал, чи не їде звідти хлопець із пакунком. Дорогою він розказував усім, кого стрівав, що Копові прийшов пакунок з Одеси. Новина прудко облетіла весь базар, випередила Ласнова і перестріла його вже по той бік базару, як він, перейшовши майдан, поволі прямував до Копового рундука.

Коли він минав дитячу карусель, господар її саме запрягав коня; голова в конячини була худа, аж потемніла, і якась дуже витончена з голоду. Ласнову мимохіть згадалася черниця з Новгорода, що він її колись бачив дитиною. Лице її теж було худе, аж чорне з посту і через те здавалося витонченим. Її возили по ярмарках у темно-зеленому шатрі, показували людям і грошей за те не брали, тільки по виході з шатра треба було зробити пожертву... Господар каруселі наблизився до Ласнова, схилився й зашепотів йому на вухо:

— Ти чув, що Копові прийшов пакунок?

— Ні,— сказав Ласнов.

— Там, кажуть, іграшки, накрутні автомобілі.

— Ні,— сказав Ласнов,— я чув, що там щіточки до зубів.

— Та ні ж бо,— стояв на своєму господар каруселі,— іграшки!

Ласнов злегенька погладив по носі коня і втомлено потяг далі, снуючи гіркі думки про те, що колись він гори вернув у комерції. Через його руки перейшла така сила вдяганки, що стало б обрядити цілу армію, а ось тепер він дожився до того, що якийсь невмиваний хлоп'як

одпродує йому щітку до зубів. Йому, що продавав олію барилами, і масло, й сало, а на Різдво щороку ставив рундучок із довгими-предовгими цукерками для дітлахів; барви тих цукерок були такі яскраві, як радощі й жалі сіроми: червоні, мов кохання, що квітне по дворах або під заводськими мурами, звідки безнастанно пливе гірко-солодкий дух маляси; жовті, як вогонь у мозкові п'яного, або яскраво-зелені, мов той біль, що поймає тебе, коли ти, прокинувшись удосвіта, вдивляєшся в обличчя дружини, яка спить поруч,— у те дитяче личко, захищене перед життям лишень склепленими повіками, непевними щитами, які враз відслоняться, ледве заплачуть діти.

Та цього року на Різдво не буде й цукерок дітям, усі вони сидітимуть дома, сьорбатимуть пісну юшку і заглядатимуть по черзі в держальце щітки до зубів.

Неподалік від каруселі якась стара поставила два стільці і врядила з них крамницю; вона продавала два матраци, де ще можна було прочитати "Magasine du Louvre"[1] засмальцьовану книжку під назвою "Залізницею від Гельзенкірхена до Ессена", англійський ілюстрований часопис за 1938 рік і бляшану коробочку, що в ній колись лежала стрічка до друкарської машинки.

— Добрий крам,—сказала стара до Ласнова, коли той зупинився біля неї.

— Еге, непоганий,— одгукнувся він і мався простувати далі, коли вона підбігла до нього, вхопила за рукав, притягла ближче й зашепотіла:

— Копові прийшов пакунок з Одеси. З різдвяними гостинцями.

— Справді? — сказав він.— І що ж там за гостинці?

— Цукерки в таких ловких папірцях і гумові цяцьки, що ото пищать. От де буде весело!

— Авжеж,— мовив Ласнов,— буде весело.

Коли він нарешті дістався до Копового рундука, Коп саме викладав і розставляв свій крам: кочерги, горщики, залізні грубки, іржаві цвяхи, що їх він завше власноруч витягав з усіляких дощок і випростував молотком. Під рундуком з'юрмився трохи чи не весь базар; люди стояли, понімілі з нетерплячки, не зводячи очей з дороги, що вела на вокзал. Цієї хвилини, як Ласнов пробрався ближче до рундука, Коп саме виставив екран до коминка з намальованими там золотими квітками й китаянкою поміж них.

— Начальник станції переказав, що там тобі прийшов якийсь пакунок. Привезе його сюди той хлоп'як, що завше крутиться на вокзалі.

Коп зітхнув, підвів на Ласнова очі й тихо промовив:

— І ти... тієї самої?

— Що — тієї самої? — не стерпів Ласнов.— Я йду простісінько з станції, щоб тобі це сказати.

Коп наполохано схилився над прилавком. Він мав ошатний вигляд: ходив у чепурній шапці з сірого хутра, завше з паличкою, що лишала карби на шляху, а в зубах йому, як єдина пам'ятка по кращих днях, повсякчас недбало стриміла сигарета, що майже ніколи не курилася, бо в нього дуже рідко траплялися гроші на тютюн. Двадцять сім років тому, як Ласнов дезертиром вернувся з фронту і приніс у село звістку про революцію, Коп мав чин фенріха і був станційним комендантом; як Ласнов на чолі солдатської ради прийшов на вокзал заарештувати його, той поводився так, мов зважився накласти головою за ту свою сигарету; принаймні всі вони так і вп'ялися очима в кутик його рота, і він тямив, що його можуть розстріляти, та все таки не вийняв сигарети й тоді, як Ласнов напрямився до нього. Ласнов удовольнився тим, що дав йому ляпаса, і сигарета випала в нього з рота, а без неї він став схожий на

школяра, що не вивчив уроку. Потому його більше не чіпали, і він спершу вчителював, а згодом узявся до крамарства, та й досі, коли зустрічав Ласнова, його брав страх, що той підійде й виб'є йому з рота сигарету. Тепер він злякано звів очі на Ласнова, поставив на місце екран до коминка й вимовив:

— Якби ти знав, скільки разів мені вже сьогодні це казали.

— Екран до коминка! — враз обізвалася якась жінка.— Коли б ще де взяти тепла, щоб було од чого тим екраном заслонятися.

Коп глянув на неї з погордою:

— До гарного ваша душа не озивається.

— А ні,— засміялася жінка,— досить що я сама гарна, та ще ось скільки в мене гарних дітей.— Вона швидко погладила по головах четверо дітлахів, що скупчились круг неї.— Тут треба...

Несподівано жінка урвала мову й подалась очима за своїми малими, що саме ту хвилину слідком за іншими дітьми гайнули вулицею, що вела на вокзал, назустріч хлопцеві, який віз на тачці начальника станції Копів пакунок.

Усі заметушилися, діти позлазили з каруселі.

— Господи,— стиха промовив Коп до Ласнова, що один з усіх, як і перше, стояв біля рундука,— я вже не радий тому пакункові. Вони мене розірвуть.

— А що в ньому, ти не знаєш?

— І в голові не покладаю,— сказав Коп,— знаю тільки, щось залізне.

— Ну, залізне може бути що завгодно: і консервні бляшанки, і цяцьки, й ложки...

— І катеринки з корбами.

— Та що завгодно, господи...

Удвох із Ласновом Коп допоміг хлопцеві зняти пакунок з тачки; він був білий, із гладеньких, свіжих дощок і заввишки мало не такий, як стіл, що на ньому Коп порозкладав свої іржаві цвяхи, кочерги та ножиці.

Усі принишкли, коли Коп заклав під віко якусь стару кочергу й помалу підважив його,— почулося, як стиха заскреготіли цвяхи; Ласнов стояв і дивувався, звідки враз набралось стільки люду; він аж здригнувся, коли хлопець несподівано промовив:

— Я вам скажу, що там усередині.

Ніхто нічого не спитав, тільки очі всіх спинилися на ньому, і хлопець, обвівши поглядом ті напружені обличчя, раптово замовк і, весь обсипаний потом, тихо закінчив:

— Нічого там немає... нічогісінько...

Якби він сказав це хоч хвилину раніше, вони б накинулись на нього і набили зі злості, але ту мить Коп саме зняв з пакунка віко й заходився виймати дерев'яну стружку; вийняв один великий жмут, потім ще один, далі зіжмаканий папір,— і врешті підняв догори повні пригорщі якихось залізячок.

— Пінцети! — скрикнула якась жінка.

— Ні,— сказала друга, та, що сама себе назвала гарною,— ні, це...

— Та що ж воно? — не витримав якийсь маленький хлопчик.

— Щипчики на цукор,— обізвався господар дитячої каруселі пересохлим голосом, потім раптом злісно зареготав, скинув догори руки і, так само голосно сміючись, побіг назад до каруселі.

— Справді,— промовив Коп,— щипчики на цукор, багато щипчиків...

Він кинув щипці назад у скриню і, схилившись над нею, узявся ще чогось там шукати. І, хоч обличчя його нікому не було видно, всі знали, що він не сміється. Він стояв і перебирав ті брязкальця, як скнари з малюнків перебирають свої скарби.

— На наших це схоже,— сказала якась жінка.— Вислати щипчики на цукор... Та коли б той цукор був, то я б уже якось пішла на гріх — брала б його руками.

— Моя бабуся,— проказав Ласнов,— завше гребла цукор руками. Але ж вона була проста темна селянка.

— Та вже б і я якось на таке зважилась.

— Та ти, десь, зроду свиня — хапати цукор руками. Ні, це вже ні.

— Цими щипцями,— сказав Ласнов,— можна діставати з слоїка помідори.

— Коли хто ті помідори має,— підхопила жінка, що сама себе назвала гарною. Ласнов глянув на неї пильніше. Вона й справді була вродлива, мала буйне волосся, рівний ніс і темні гарні очі.

— Можна ще,— провадив Ласнов,— витягати ними солоні огірки.

— Коли хто ті огірки має,— одказала жінка.

— Можна ними й ущипнути себе за гузницю.

— Коли хто її має,— холодно мовила жінка. Її обличчя ставало чимраз гнівніше і вродливіше.

— А ще можна ними брати вугілля.

— Коли хто те вугілля має.

— Можна тримати ними цигарку.

— Коли хто має що курити.

Щоразу, коли говорив Ласнов, усі дивились на нього, скоро ж він кінчав своє, очі всіх звертались на жінку, і що недоречнішими видавалися всім щипчики, то все хмарніші й нещасніші ставали обличчя дітей і дорослих. ‘

"Треба їх якось розсмішити,— думав Ласнов,— я боявся, що в пакунку щіточки до зубів, аж виходить, щипці на цукор ще гірше".

Під переможним поглядом жінки він почервонів і голосно сказав:

— Ними можна розбирати варену рибу.

— Коли хто має ту рибу,— товкла своє жінка.

— Ними ще можуть бавитися діти,—тихо промовив Ласнов.

— Коли хто має...— почала була жінка і раптом голосно засміялася, бо вже чого-чого, а дітей у кожного було доволі.

— Ану лишень,— удався Ласнов до Коп,— дай мені зо три пари.
Почому вони?

— По дванадцять,— сказав Коп.

— По дванадцять! — мовив Ласнов і кинув на стіл перед Колом гроші.
— Та це ж просто ніпочому.

— Це таки й справді не дорого,— тихо озвався Коп.

Десять хвилин опісля всі діти на базарному майдані бігали з ясними сріблястими щипчиками в руках, дерлися з ними на карусель, хапали одне одного за носа, вимахували щипцями під ногами в дорослих.

Хлоп'якові, що привіз пакунок, теж дісталися одні. Він сидів на кам'яних східцях вокзалу і чимось гамселив по них, силкуючись вирівняти кінчики. Отепер— то, думалось йому, буде нарешті чим витягати недокурки з щілин на підлозі. Досі він, звісно, про щипці не подумав. Він примірявся видовбувати їх кочергою, дротиною, ножицями, та йому все ніяк не щастило. Тепер він був певен, що з отаким інструментом неодмінно пощастить.

Коп перелічив гроші, дбайливо зв'язав їх і поклав до течки. Він глянув на Ласнова, що в похмурій задумі стояв під рундуком, затопивши погляд у базарну метушню.

— Зроби мені ласку,— обізвався до нього Коп.

— Яку? — мовив Ласнов неухважно, не повернувши голови.

— Дай мені в зуби,— сказав Кой,— так, щоб сигарета випала.

Ласнов, усе-таки не дивлячись на Копу, замислено похитав головою.

— Дай,— знову сказав Коп,— на бога, дай. Хіба ти вже забув?

— Ба ні, пам'ятаю, тільки не маю вдруге такого бажання.

— Щиро не маєш?

— Не маю,— мовив Ласнов.— Щиро, мені такого й на думку більше не спадало.

— До біса! — сказав Коп.— А я двадцять сім років цього боявся.

— Дарма боявся,— одгукнувся Ласнов.

Він повернувся і знову потяг на вокзал, усе похитуючи головою.

А може, думав він, ще прийде який додатковий потяг, привезе солдатів у відпустку чи поранених.

Тепер такі потяги траплялися рідко, а проте, дивись, може, саме сьогодні який прийде.

Він замислено грався трьома щипчиками і щіточкою до зубів у себе в кишені. Було ж колись таке, що за день прийшло аж три додаткові потяги, думалось йому.

Він прихилився до ліхтаря під вокзалом і вишкрябав з кишені рештки тютюну.

[1] Луврська крамниця (франц.).